

(Ф. Кейда); *Саме таким залишився в пам'яті нащадків Дмитро Байда-Вишневецький – перший козацький гетьман України* ("Український історичний календар"); *І зробився я знову незримий* (Т. Шевченко).

У структурі іменного складеного присудка зв'язковий компонент виконує дві основних функції: 1) власне-зв'язкову, суть якої полягає в поєднанні основної іменної частини з підметом; 2) граматичну, що виявляється в наданні предикативному імені (іменникові, прикметникові (дієприкметникові), числівникові та інфінітиву як віддієслівному іменникові) основних граматичних значень дієслова, насамперед часу, способу, а також особи, роду, виду та ін. Для цього присудка характерне використання різноманітних дієслівних власне- та невластне-зв'язок. Їхній вибір залежить від морфологічного наповнення основної частини іменного складеного присудка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бенвенист Емиль. Глаголы «быть» и «иметь» и их функции в языке / Бенвенист Эмиль // *Общая лингвистика* / пер. с фр. / общ. ред., вступ. ст. и коммент. Ю.С. Степанова. – [изд. 2-е, стереотипное]. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – С. 203–224. – (Лингвистическое наследие XX века).
2. Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка : учеб. для вузов / Валгина Н.С. – [3-е изд., испр.]. – М. : Высш. шк., 1991. – 432 с.
3. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови : академ. граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. – К. : Пульсари. – 400 с.
4. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / Вихованець І.Р. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
5. Потєбня А.А. Из записок по русской грамматике / Потєбня А.А. – Т. I – II. – М. : Учпедгиз, 1958. – 536 с.
6. Предикат у структурі речення : монографія / за ред. акад. НАПН України В.І. Кононенка. – Київ ; Івано-Франківськ ; Варшава, 2010. – 408 с.
7. Украинская грамматика / Русановский В.М., Жовтобрюх М.А., Городенская Е.Г., Грищенко А.А. – К. : Наукова думка, 1986. – 360 с.
8. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка / Шахматов А.А. / вступ. статья д-ра филол. наук, проф. Е.В. Клобукова; редакция и комментарии проф. Е.С. Истриной. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – [3-е изд.]. – 624 с.
9. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – [2-е изд.]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.

В статье рассмотрено семантику прилагательных предикатов в моделях *cop 0 Adj, cop Adj* и описано специфику глагольных связок.

Ключевые слова: прилагательный предикат, семантическое ядро сказуемого, имплицитное выражение связки.

Semantics of predicate adjectives in models *cop 0 Adj, cop Adj* were considered and specificity of verbal bunches were described.

Key words: predicate adjective, semantic core predicate, implicit expression ligament.

УДК 811.161.2'367.335(043.3)

О.Р. Гаврилюк

ДО ПИТАННЯ ПРО ПАРЦЕЛЯЦІЮ СКЛАДНИХ БЕЗПОЛУЧНИКОВИХ РЕЧЕНЬ ІНТЕНСИВНОЇ ДОПУСТОВО-ПРОТИСТАВНОЇ СЕМАНТИКИ

Стаття присвячена аналізу особливостей формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної структури безполучникових складних речень з допустово-протиставними відношеннями, зокрема парцеляції як засобу інтенсифікації.

Ключові слова: парцеляція, безполучникові складні речення, допустово-протиставні відношення, семантико-синтаксична структура речення, інтенсифікатори.

Вивчення безполучникових складних речень, зокрема і з допустово-протиставними семантико-синтаксичними відношеннями, **актуальне** передусім тому, що в сучасній граматичній науці співіснують різні погляди на їх граматичну і семантико-синтаксичну природу. Висловлене в "Русской грамматике – 80" твердження про надання безполучниковим конструкціям статусу елементів тексту [11, 634] посилило увагу до вивчення їхніх структурно-граматичних і семантичних особливостей та з'ясування місця в системі складних конструкцій української мови. Традиційно складні безполучникові речення визнано реченнєвими одиницями, що дало змогу розглядати їх як цілісні конструкції, "частини яких об'єднуються в єдине структурно-семантичне ціле інтонаційно, без допомоги сполучників і сполучних слів" [18, 345]. Розгляд окремих видів безполучникових речень, зокрема і з інтенсивними допустово-протиставними відношеннями, сприяє визначенню їхнього реченнєвого характеру. Для цього необхідно виявити структурно-граматичні

особливості вищезазначених складних конструкцій, проаналізувати їхні семантичні властивості, дослідити різновиди безсполучникових складних речень з допустово-протиставними відношеннями.

Метою статті є виявлення структурних особливостей складних безсполучникових конструкцій з допустово-протиставними відношеннями, дослідження їх семантичних властивостей і поширеності у сферах використання, а також визначення розчленування формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної структури речення на кілька повідомлень – парцеляції названих складних синтаксичних утворень.

Складний характер допустових відношень у мові досліджували такі вчені, як Н. О. Андрамонова, В. О. Богородицький, Ізаренков Д. І., М. Є. Кухаревич, Н. П. Перфільєва, Т. Г. Печонкіна, В. К. Покусаєнко, а також О. К. Безпояско, О. Т. Волох, К. Г. Городенська, Н. В. Гуйванюк, А. Г. Кващук, М. Ф. Кобилянська, Н. О. Ковальова, В. І. Кононенко, М. В. Мірченко, В. М. Русанівський, І. І. Слинко, Т. П. Ткачук, І. Г. Чередниченко та інші. Аналіз деяких класифікаційних ознак безсполучникових допустово-протиставних речень на українському мовному матеріалі відображено в працях С. І. Дорошенка, А. П. Загнітка, К. Ф. Шульжука, І. Р. Вихованця та інших.

Протиставлення високого ступеня вияву кількості, якості, дії і здійснюваної всупереч йому події-наслідку може бути виражене у безсполучникових складних реченнях, напр.: *Роками голову ламатимеш – не вигадаси*. Ще в “Курсі сучасної української літературної мови” за ред. Л. А. Булаховського зазначено, що допустове значення може бути виражене і без сполучників, якщо в першій частині використовується наказовий (синтаксичний умовний) спосіб [7, 310]. При цьому в другій частині можуть вживатися частки *все, все-таки, то* тощо, напр.: *Яка там будь собі дитина, все вона у нього і золота, і розумна, і гарна* (І. Франко). **Прорви частину буряків на городі, все-таки допомога** (З газети).

У більшості наукових праць конструкції зі значенням невідповідності кваліфікують і як допустові: *Загину я – на моє місце стануть десятки нових бійців* (А. Шиян). *Хтось небеса ножами розріза – стуляються на небі рани вмить* (Д. Павличко). *Сова плаче – сліз не має* (Нар. тв.). *Один впаде – другий іскриться, і то без краю й без кінця* (П. Тичина). Такі безсполучникові конструкції співвідносні з допустовими реченнями, поєднаними сполучниками *хоча – але* [14, 644].

Одним із засобів інтенсифікації сполучникових складних речень інтенсивної допустово-протиставної семантики є парцеляція. Цей стилістичний прийом пов’язаний із посиленням синтаксичної позиції допустової частини, її комунікативного навантаження у висловлюванні і “полягає у виокремленні частини висловлювання, побудованого за формою речення, у самостійне висловлювання, або репрезентація речення у вигляді двох чи кількох фраз з метою надання йому експресії” [12, 141]. Парцеляція зумовлена комунікативним наміром мовця акцентувати значення протиставлення двох дій.

Безсполучникові складні речення інтенсивної допустово-протиставної семантики подібно до складнопідрядних чи складносурядних можуть репрезентувати семантично цілісну інформацію через двоє висловлювань, напр.: *Він (Володька) чує, як губиться, зникає його мужність, як під горло лізуть болючі сучки якогось жалю, як починає завмирати розбушоване серденько, як, нарешті, заливаються рідиною його очі і по щічках побігли дві прудкі гарячі сльозини. Він все-таки не плакав. Сльози, що нагальне потекли, ще не значили, що він плаче* (У. Самчук). *Будь собі тепер хоч Селімом, а хоч і чортом. Все одно воюватимеш за Україну* (Р. Іванчук). *Солдат саме пробігав побіля окопчика – лице заюшене кровлю, і рука його перебита бовтається, теж уся у свіжій крові... Все ж він, оглушений боєм, палаючий кров’ю, почув той писк і зупинився над окопом, над породіллем* (О. Гончар). *Ну так, я розумію вас. Вам би не хотілося... Все ж таки в даному випадку я – окупант...* (П. Загребельний). Постпозитивне висловлювання таких роз’єднаних на письмі крапкою частин безсполучникового речення містить інтенсифікатор допустового значення.

На думку І. Р. Вихованця, така неспіввідносність між реченням і висловленням є наслідком розчленування формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної структури речення на декілька повідомлень – парцеляції [2, 154].

Г. В. Валімова і О. П. Сковородников розглядають такі речення як парцельовані конструкції, оскільки, на їх думку, будь-яке розділення єдиної граматичної структури на двоє висловлювань є парцеляцією [1, 185; 12, 141].

Подібної думки дотримується й О. Е. Цумарьов, який вважає, що парцеляцію використовують для вирішення різноманітних завдань у тексті, зокрема для створення ефекту невимушеного спілкування [16, 456].

Текстова роль парцелянтів полягає в тому, що в них переважно виділено найважливіші з погляду передачі фактуальної, концептуальної чи підтекстової інформації. Експресивна функція парцеляції нерідко виявляється в сильних позиціях тексту – заголовку, початку, кінця. Для того, щоб виконати експресивну функцію, тобто передати ставлення автора, виділити певну частину повідомлення парцеляція взаємодіє з іншими прийомом виразності, зокрема інверсією.

В. К. Покусаєнко розуміє парцельовані конструкції як мовленнєвий варіант структури речення тієї чи іншої моделі та вважає неможливою парцеляцію елементарного безсполучникового речення. Якими б не були близькими за значенням прості речення, що функціонують як самостійні, немає граматичних підстав “упізнавати” в них елементи однієї структури, ніщо не видає в них парцелята й основи [9, 143].

Видається правомірним розв’язувати питання визнання чи невизнання парцеляції в безсполучникових складних реченнях інтенсивної допустово-протиставної семантики, зокрема аналізуючи співвідносність сполучникових та безсполучникових складних конструкцій щодо засобів вираження семантико-семантичних відношень між їх предикативними частинами.

Компоненти складнопідрядних та складносурядних речень оформлені окремими засобами граматичного зв’язку – сполучниками, що водночас є й показниками допустово-протиставних семантичних відношень між предикативними частинами. Свою основну функцію – поєднувати частини складного речення – сполучники зберігають, оформлюючи окреме висловлювання, роз’єднане крапкою на письмі з метою акцентування на результаті, здійснюваному всупереч подіям попереднього висловлювання. За умови оформлення постпозитивного висловлювання сполучними засобами видається правомірним визнати такі роз’єднані висловлювання парцельованими конструкціями, що функціонують з метою виділити зміст постпозитивного компонента. Наприклад, у реченні *Безначпортною, дівчино, недалеко зайдеши... Там швидко підберуть. А документа... вибачай. Аніж. Хоч кричи, хоч проси, хоч землю отут їж!* (О. Гончар) виділена предикативна частина з допустовим значенням зберігає ознаки підрядної частини складного речення через функціонування сполучника *хоч*. За структурними характеристиками аналізоване речення тотожне зі складнопідрядним непарцельованим допустовим реченням, що дозволяє сприймати його як єдину мовленнєву конструкцію, роз’єднану на окремі елементи з певною комунікативною метою.

Сполучники сурядності, що оформлюють наслідкову частину роз’єданого складносурядного речення, дозволяють називати такі конструкції парцельованими, напр.: *Зморшки ще гостріше врізалися в загоріле, як стара бронза, порепане лице, погляд мудро злагіднився, вилиці більше вип’ялись, борода просякла згустками сивини. Але все-таки він той самий дужий, могутній, з великими, твердими руками король поля і праці – Матвій* (У. Самчук). У наведеному реченні допустове значення посилюється ще й за допомогою інтенсифікатора *все-таки*, що супроводжує сурядний зв’язок.

Безсполучникові ж складні речення взагалі та інтенсивної допустово-протиставної семантики зокрема позбавлені сполучних засобів, а отже, позбавлені основних показників допустово-протиставних семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами, що забезпечують цілісність та синтаксичну єдність елементів складної конструкції. Через відсутність засобів граматичного зв’язку роз’єднані компоненти безсполучникового елементарного складного речення сприймаються як окремі. Вираження допустово-протиставного значення в таких конструкціях ґрунтується на граматицізованих засобах, а саме: на співвідношенні модального, аспектуального та часового планів предикативних частин, порядку розташування предикативних частин, лексико-семантичному наповненні компонентів безсполучникового речення, а в мовленні – інтонації. Проте ці граматицізовані засоби не визначають структурної основи цілого поєднання, а там, де структурна основа не чітко виражена або невизначена, парцеляція стає неможливою, в усякому разі не виділяється [9, 143]. У реченні *Багато людей бралось за цю справу – ніхто не міг упоратися* співіснують дві події, одна з яких відбувається всупереч іншій. Воно сприймається як єдине ціле. Однак перетворення цієї складної безсполучникової конструкції на текстові утворення, тобто на двоє текстових висловлювань, зумовлює появу окремих структурних елементів тексту, хоча однакових за семантичним наповненням, напр.: *Багато людей бралось за цю справу. Ніхто не міг упоратися*. Це доводить своєрідність безсполучникових складних речень як синтаксичних одиниць з певним семантичним наповненням. Другий компонент не містить спеціальних засобів інтенсифікації висловлювання і не набуває ознак експресії.

Для посилення значеннєвої організації висловлення, зокрема для конкретизації та підкреслення допустових семантико-синтаксичних відношень, між частинами безсполучникового речення функціонують спеціальні граматичні утворення – інтенсифікатори *таки, все, все ж, все-таки, то, все одно*. Однак це лише супровідні слова, що деталізують семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами, а саме – допустово-протиставні, і не виконують функції сполучних засобів, тому не можуть бути кваліфіковані як сполучники чи сполучні слова. Основна функція аналізованих слів і в безсполучникових реченнях, і в текстових утвореннях полягає в підкресленні допустового значення, а не в поєднанні предикативних частин, напр.: *Він (Володька) чує, як губиться, зникає його мужність, як під горло лізуть болючі сучки якогось жалю, як починає завмирати розбушоване серденько, як, нарешті, заливаються рідиною його очі і по щічках побігли дві прудкі гарячі сльозини. Він все-таки не плакав* (У. Самчук). Хоча в

наведених складних реченнях семантико-синтаксичні допустово-протиставні відношення між текстовими утвореннями помітні, все ж не можна говорити про парцеляцію лише за таких умов. Аналізовані висловлювання – це лише перетворене в текстові одиниці безсполучникове складне речення, що зберігає його характерні структурно-семантичні ознаки: послідовність вираження змісту, місце інтенсифікатора в постпозитивній частині.

Отже, разом зі складними безсполучниковими реченнями, що репрезентують допустово-протиставні відношення через вищо-часові і способові характеристики дієслів-присудків складових частин та через семантико-синтаксичне наповнення предикативних частин, поширені безсполучникові речення, що виражають зазначені відношення через інтенсифікатори допустового значення – сполученням *таки, все, все ж, все-таки, то, все одно*, які вказують на невідповідність змісту предикативних частин. Вони займають особливе місце в системі безсполучникових речень інтенсивної допустово-протиставної семантики.

Відсутність сполучних засобів – основних показників допустово-протиставних семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами – дозволяє кваліфікувати роз'єднані безсполучникові складні речення на окремі висловлювання не як парцельовані одиниці, а як взаємоперетворювані конструкції з однаковим семантичним наповненням його елементів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валимова Г. В. Сложное предложение и сочетание предложений / Г. В. Валимова // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. – Л. : Наука, 1975. – С. 183–190.
2. Вихованець І. Р. Грамматика української мови. Синтаксис / Іван Романович Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Дорошенко С. І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. – Харків: Вища школа, 1980. – 152 с.
4. Загнітко А. П. Основи українського теоретичного синтаксису. – Горлівка: ГДППМ, 2004. – Ч. 2. – 254 с.
5. Изаренков Д. И. Бессоюзные сложные предложения: система языка и обучение иностранцев русской речи. – М. : «Русский язык». – 1990. – 164 с.
6. Кубик М. Условные конструкции и система сложного предложения. – Прага, 1967. – 229 с.
7. Курс сучасної української літературної мови : Синтаксис / За ред. Л. А. Булаховського : В 2 т. – К. : Рад. школа, 1951. – Т. 2. – 407 с.
8. Курс сучасної української літературної мови : Синтаксис / за ред. Л. А. Булаховського : в 2 т. – К. : Рад. школа, 1951. – Т. 2. – 407 с.
9. Покусаенко В. К. К вопросу о парцеляции сложных бессоюзных предложений / В. К. Покусаенко // Вопросы синтаксиса русского языка. – Ростов-на-Дону, 1973. – С. 141–148.
10. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка / Алексей Георгиевич Руднев. – М. : Высшая школа, 1968. – 320 с.
11. Русская грамматика : в 2-х т.; [ред. кол. Н. Ю. Шведова (гл. ред.) и др.]. – М. : Наука. – Т. 2. Синтаксис. – 1982. – 709 с.
12. Сковородников А. П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка : опыт системного исследования / Александр Петрович Сковородников. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1981. – 255 с.
13. Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
14. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
15. Словник української мови: В 11 т. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1970. – 800 с.
16. Цумарев А. Э. Парцеляция / Цумарев А. Э. // Культура русской речи : Энциклопедический словарь-справочник. – М. : Наука, 2003. – 456 с.
17. Ширяев Е. Н. Бессоюзные сложные предложения в современном русском языке. – М. : Наука, 1986. – 223 с.
18. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / Каленик Федорович Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с.

Статья посвящена анализу особенностей формально-синтаксической и семантико-синтаксической структуры бессоюзных сложных предложений с уступительно-противительными отношениями, в частности парцеляции как средства интенсификации.

Ключевые слова: парцеляция, бессоюзные сложные предложения, уступительно-противительные отношения, семантико-синтаксическая структура предложения, интенсификаторы.

This article is devoted to elucidate peculiarities of the formal and semantic structure of the complex nonconjunction constructions of concessive and adversative relations, in particular partselyatsiya as a means of intensification.

Key words: partselyatsiya, complex nonconjunction sentences, concessive and adversative relations, semantic and syntactical structure, intensification.

УДК 811.161.2

О.Ю. Грунас

ПОНЯТТЯ «КАТЕГОРІЯ» В НАУКОВО-ЛІНГВАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуто засадничі поняття функційно-семантичного напрямку дослідження різнопланових категорій у науково-лінгвальному дискурсі, з'ясовано різні підходи до трактувань мовних системних утворень відповідно до їхньої природи, внутрішньої організації та функціональних характеристик; розмежовано термінологічні позначення мисленневих і мовних категорій.

Ключові слова: семантична категорія, поняттєва категорія, функційно-семантична категорія, граматична категорія, теорія прототипів, мовна система.